

Grzegorz Kryztofiuk

Cyfryzacja postępowania karnego a naczelné zasady tego postępowania – doświadczenia Polski, Chorwacji i Unii Europejskiej

Digitization of criminal proceedings and the guiding principles of these proceedings – the experience of Poland, Croatia and the European Union

Przedmiotem artykułu jest przedstawienie stanu cyfryzacji postępowania karnego w Chorwacji i w Polsce i wpływu tego procesu na zachowanie zasad procesowych. Autor skupił się przede wszystkim na poszerzeniu zakresu wykorzystania wideokonferencji dokonanego w okresie obowiązywania stanu epidemii COVID-19. W tekście opisano także aktywność Unii Europejskiej w zakresie cyfryzacji, wskazując jej rosnący wpływ na ten proces. Autor wskazał na rozwiązania chorwackie, które mogłyby stanowić inspirację dla Polski, zwłaszcza na nagrywanie pierwszego przesłuchania podejrzanego. W konkluzji autor uznał, iż narzędzia elektroniczne nie powinny być traktowane wyłącznie jako zagrożenie, tylko ich wprowadzenie powinno stanowić podstawę do spojrzenia na nowo na takie zasady jak prawo do obrony, równość broni, bezpośredniość i kontrydiktoryjność.

Słowa kluczowe: elektroniczna, cyfryzacja, procedura karna, wideokonferencja, rzetelność procesu karnego, zasady procesu karnego.

The subject of the article is to present the state of digitization of criminal proceedings in Croatia and Poland and the impact of this process on the observance of procedural rules. The author focused primarily on expanding the scope of the use of videoconferencing during the COVID-19 epidemic. The text also describes the activity of the European Union in

the field of digitization, indicating its growing influence on this process. The author pointed to Croatian solutions that could be an inspiration for Poland, especially the recording of the first interrogation of the suspect. In conclusion, the author decided that electronic tools should not be treated only as a threat, but their introduction should be the basis for a new look at such principles as the right to defence, equality of arms, directness and adversarial nature.

Key words: digitization, digitization, criminal procedure, videoconference, fairness of the criminal trial, principles of the criminal trial.

Wstęp

Wykorzystanie narzędzi elektronicznych w postępowaniu karnym już od kilku lat stanowi przedmiot ożywionej debaty, a także badań naukowych w wielu państwach oraz w Unii Europejskiej. Zainteresowanie tą problematyką ma bezpośredni związek z dwoma wydarzeniami, które odegrały albo odegrają kluczową rolę w procesie cyfryzacji. Pierwszym z nich była pandemia wirusa COVID-19. Wprowadzone powszechnie w 2020 roku ograniczenia związane z kontaktami i ruchem osób spowodowały konieczność szybkiego dostosowania systemów wymiarów sprawiedliwości w sprawach karnych do nowej, pandemicznej rzeczywistości. W ciągu zaledwie kilkunastu tygodni wdrożono różnorodne rozwiązania technologiczne, aby zapewnić dalsze prowadzenie postępowań karnych¹. Należy do nich zaliczyć przede wszystkim audio i wideokonferencje wykorzystywane do przesłuchiwania osób lub do przeprowadzenia całych postępowań, doręczenia elektroniczne, dostęp do akt sprawy w sposób zdalny, pomoc prawną świadczoną za pomocą narzędzi elektronicznych. Doszło do prawdziwego przełomu w zakresie cyfryzacji postępowań karnych, nigdy bowiem przedtem nie wprowadzono w tak szerokim zakresie tak wielu narzędzi elektronicznych i to w tak krótkim czasie.

Obecnie nie budzi wątpliwości, że przynajmniej część z wprowadzonych instrumentów pozostanie na stałe. Zauważyć jednak należy, iż niektóre instrumenty wprowadzono szybko, bez stosownego przygotowania

¹ Szerzej zob. *Access to justice and the COVID-19 pandemic: Compendium of Country Practices*, Law and Justice Foundation 2020, tekst dostępny na stronie: <https://www.oecd.org/governance/global-roundtables-access-to-justice/access-to-justice-compendium-of-country-practices.pdf> (dostęp 30.08.2023 r.).

i bez uprzedniego sprowadzenia ich wpływu na zachowanie zasad procesu karnego składających się na jego rzetelność². Taka była konieczność. Obecnie jednak dysponujemy odpowiednim bagażem doświadczeń i danych, aby podjąć się oceny w zakresie wpływu wprowadzonych rozwiązań na uczciwość procesu. Musimy zadać pytania o wpływ, na przykład, wykorzystywania wideokonferencji na prawo do obrony, zasadę równości broni, domniemanie niewinności, zasadę prawdy materialnej, kontrydiktoryjność postępowania czy jego szybkość.

Podjęcie badań w tym zakresie jest tym bardziej zasadne, jeśli weźmie się pod uwagę fakt, iż elektronizacja procesu karnego stoi u progu kolejnego przełomu. Jest nim wykorzystanie sztucznej inteligencji³. Tylko przy tym pozornie można przyjąć, że tym razem nie ma potrzeby, żeby się śpieszyć. W rzeczywistości zakres i sposoby wykorzystania nowej technologii rozwijają się tak dynamicznie⁴, że wymiar sprawiedliwości ani nie może, ani nie powinien pozostać w tyle w tym procesie. Przedmiotem niniejszego artykułu jest podjęcie próby dokonania oceny stanu elektronizacji i jej wpływu na zachowanie zasad procesu karnego. Przedmiotem rozważań będzie cyfryzacja nie tylko polskiej procedury karnej, ale także sytuacja w tym zakresie w Chorwacji, co pozwoli na częściowe przynajmniej porównanie sytuacji w obu państwach. Autor miał możliwość osobistego zapoznania się z praktyką chorwackich sądów w omawianym zakresie⁵. Dodatkowo omówiona zostanie aktywność Unii Europejskiej w tym zakresie. Rozważania należy jednak rozpocząć od wyjaśnienia problemów terminologicznych.

² Szerzej na temat zasady rzetelności postępowania zob. P. Wiliński, *Pojęcie rzetelnego procesu karnego*, [w:] *Rzetelny proces karny w orzecznictwie sądów polskich i międzynarodowych*, pod red. P. Wilińskiego, Warszawa 2009, s. 19–34; M. Wąsek-Wiaderek, *Standard ochrony praw oskarżonego w świetle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, [w:] *Strony i inni uczestnicy procesu karnego*, pod red. C. Kuleszy, t. VI, [w:] *System prawa karnego procesowego*, pod red. P. Hofmańskiego, Warszawa 2016, s. 530–531. W aspekcie prawa dowodowego zob. A. Lach, *Rzetelne postępowanie dowodowe w świetle orzecznictwa strasburskiego*, Warszawa 2018; R. Stoykova, *The right to a fair trial as a conceptual framework for digital evidence rules in criminal investigations*, „Computer Law & Security Law” 2023, nr 49, s. 5-6.

³ L. Bennett Moses, *Artificial Intelligence in the Courts*, *Legal Academia and Legal Practice*, „Australian Law Journal” 2017, nr 91, s. 561 i n.

⁴ R. Susskind, *Sądy internetowe i przyszłość wymiaru sprawiedliwości*, Warszawa 2021, s. 38-42.

⁵ Autor uczestniczył w programie wymiany Judiciary Learning Grant Programme zorganizowanym przez European Judicial Training Network, w ramach którego odbył w lipcu 2023 r. wizytę studyjną w Miejskim Sądzie Karnym w Zagrzebiu w Chorwacji (Općinski kazneni sud u Zagrebu).

Cyfryzacja, elektronizacja, informatyzacja, a może digitalizacja postępowania karnego?

Zgodnie z słownikiem języka polskiego PWN, elektronizacja oznacza „wprowadzanie urządzeń elektronicznych do przemysłu, nauki itp.”⁶ Mówi się, na przykład, o elektronizacji przemysłu, procesów biznesowych, ale także procesu budowlanego czy zamówień publicznych. To słownikowe rozumienie terminu „elektronizacja” znajduje w pełni zastosowanie do procedur sądowych. Przez elektronizację należy więc rozumieć zastosowanie w tych postępowaniach rozwiązań elektronicznych. Chodzi przy tym nie tylko o wprowadzanie urządzeń rozumianych jako fizycznie widocznych mechanizmów, typu komputery, skanery, kamery, ale także o wykorzystanie rozwiązań elektronicznych o niematerialnym charakterze, typu programy komputerowe służące do zarządzania sprawami, transkrypcji zapisów z rejestracji przebiegu czynności procesowych, tłumaczeń, przewidywania prawdopodobieństwa powrotu do przestępstw, podpisów elektronicznych czy chmury danych. Jak trafnie wskazano, elektronizacji nie należy identyfikować z informatyzacją, która odnosi się do automatycznego przetwarzania informacji. Elektronizacja procedur umożliwi informatyzację tych postępowań, aczkolwiek nie musi do tego prowadzić⁷. Nie powinno się tym samym obu tych pojęć stosować zamienne. Wydaje się jednak, że postępujący zakres wykorzystania narzędzi elektronicznych o niematerialnym charakterze powoduje, że najbardziej adekwatnym pojęciem na określenie analizowanego zjawiska jest „cyfryzacja postępowania karnego”. Przez cyfryzację rozumie się „rozposzechnianie i popularyzowanie techniki cyfrowej oraz wprowadzanie na szeroką skalę infrastruktury elektronicznej”⁸. Jest to termin o najszerszym zakresie zastosowania, w pełni oddającym różnorodny i złożony charakter badanego procesu. Nie mniej oba te terminy, „elektronizacja” i „cyfryzacja”, pozwalają na prawidłową identyfikację zjawiska. W uzupełnieniu tego fragmentu rozważań należy jeszcze podnieść, iż najmniej właściwym, z uwagi na zbyt wąski zakres zastosowania, jest termin „digitalizacja”, który oznacza „nadawanie postaci cyfrowej danym pisany

⁶ Tekst dostępny na stronie: <https://sjp.pwn.pl/szukaj/elektronizacja.html> (dostęp 17.08.2023 r.).

⁷ J. Kosowski, *Kierunki skutecznej elektronizacji procesu karnego*, „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytet Lubelskiego” 2022, t. XVII, s. 152.

⁸ Tekst dostępny na stronie: <https://sjp.pwn.pl/szukaj/cyfryzacja%20.html> (dostęp 17.08.2023 r.).

i drukowanym, zawartym na nośnikach magnetycznych lub innych”⁹. Digitalizacja stanowi jedynie element cyfryzacji procedur, ale z pewnością nie wyczerpuje wszystkich zastosowań narzędzi elektronicznych.

Stanowisko Unii Europejskiej – podejście optymistyczne

Zainteresowanie Unii Europejskiej kwestią cyfryzacji procedur sądowych nie rozpoczęło się dopiero w 2020 r. Już wcześniej bowiem zagadnienie to było elementem oceny w ramach unijnej tablicy wyników wymiaru sprawiedliwości¹⁰. Pandemia znacząco jednak zintensyfikowała działania Unii w tym zakresie. W miejsce bowiem analiz i ocen, Unia zaproponowała, a nawet częściowo już przyjęła instrumenty prawne w omawianym zakresie. Zaczęło się od Komunikatu Komisji Europejskiej z 2 grudnia 2020 r. pod tytułem „Cyfryzacja wymiaru sprawiedliwości w Unii Europejskiej. Wachlarz możliwości”¹¹. W dokumencie tym Komisja zaproponowała nowe podejście do cyfryzacji, oparte na „zestawie narzędzi”. Do tych narzędzi zaliczone zostały m. in. wsparcie finansowe oraz ustanowienie kanału cyfrowego jako domyślnego wyboru przy unijnej współpracy transgranicznej. Komisja uznała, że cyfryzacja wymiaru sprawiedliwości służy realizacji, przewidzianego w art. 47 Karty praw podstawowych¹², prawa do skutecznego środka prawnego i dostępu do bezstronnego sądu. Wskazano, że cyfryzacja ma istotne znaczenie dla zapewnienia skutecznego wymiaru sprawiedliwości, dla prawidłowego funkcjonowania rynku wewnętrznego, wzrostu gospodarczego, wzmocnienia odporności systemu wymiaru sprawiedliwości na wypadek takich zdarzeń jak epidemia. Kluczowy, z punktu widzenia przedmiotu niniejszego artykułu, jest jednak następujący fragment komunikatu: „Cyfryzacja wymiaru sprawiedliwości musi zostać zaprojektowana i wdrożona przy pełnym poszanowaniu praw podstawowych zapisanych w Karcie praw podstawowych Unii Europejskiej. (...) Wszelkie działania związane z cyfryzacją wymiaru sprawiedliwości muszą być realizowane przy pełnym poszanowaniu praw podstawowych, takich jak prawo do ochrony danych

⁹ Tekst dostępny na stronie: <https://sjp.pwn.pl/sjp/dygitalizacja;2555621.html> (dostęp 17.08.2023 r.).

¹⁰ Tekst dostępny na stronie: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/eu-justice-scoreboard_en (dostęp 23.08.2023 r.).

¹¹ Tekst dostępny na stronie: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52020DC0710> (dostęp 23.08.2023 r.).

¹² Dz. U. UE C 202 z 07.06.2016 r., s. 389-405.

osobowych, prawo dostępu do bezstronnego sądu i prawo do skutecznego środka prawnego, oraz zgodnie z zasadami proporcjonalności i pomocniczości. (...) Należy zagwarantować prawo dostępu do bezstronnego sądu i prawo do skutecznego środka prawnego. W szczególności w postępowaniu karnym w środowisku cyfrowym należy zadbać o to, aby uniknąć jakiegokolwiek ingerencji w prawo do obrony, w tym prawo dostępu do adwokata i prawo dostępu do materiałów dowodowych.¹³ Powyższe stanowisko zasługuje oczywiście na pełną aprobatę. Trafnie nawet wskazano te prawa, które są szczególnie zagrożone przez „wykorzystanie narzędzi opartych na technologiach informacyjno – komunikacyjnych”, zwłaszcza prawo do obrony¹⁴. Nie mniej na deklaracjach o konieczności uwzględnienia kontekstu prawocłowieczego się skończyło. Żaden bowiem ze środków, zaproponowanych w komunikacie, nie dotyczy wdrożenia w praktyce tego podejścia. W stanowisku Komisji absolutnie dominuje optymizm co do skutków cyfryzacji wymiaru sprawiedliwości, zarówno na poziomie transgranicznym, jak i na poziomie krajowym. Podkreślenie konieczności poszanowania prawa do rzetelnego procesu pełni rolę, przysłowiowego, kwiatka do kożucha. Zacytowane stwierdzenia musiały po prostu się znaleźć w omawianym dokumencie, ale na tym poprzestano. Komisja uznała więc, że Unia Europejska powinna odgrywać istotną rolę w elektronizacji procedur karnych, ale kwestię wpływu tego procesu na prawa procesowe uczestników pozostawiono de facto krajom członkowskim do rozwiązania. Organy Unii są zresztą dosyć konsekwentne w tym zakresie. Na wniosek Komisji¹⁵, zostało przyjęte rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2022/850 z dnia 30 maja 2022 r. w sprawie informatycznego systemu transgranicznej elektronicznej wymiany danych w obszarze współpracy sądowej w sprawach cywilnych i współpracy wymiarów sprawiedliwości w sprawach karnych (system e-CODEX) oraz w sprawie zmiany rozporządzenia (UE) 2018/1726¹⁶. System e-CODEX, zgodnie z art. 3 pkt 1 rozporządzenia, oznacza zdecentralizowany i interoperacyjny system do

¹³ Ibidem, s. 3 i 7.

¹⁴ Ibidem, s. 1.

¹⁵ Wniosek Komisji Europejskiej z 2.12.2020 r. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie skomputeryzowanego systemu łączności w zakresie transgranicznych postępowań cywilnych i karnych (system e-CODEX) oraz zmieniające rozporządzenie (UE) 2018/1726, COM (2020) 712 final, tekst dostępny na stronie: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52020PC0712> (dostęp 29.08.2023 r.).

¹⁶ Dz. U. UE L 150 z 1.6.2022 r., s. 1-19.

transgranicznego komunikowania się w celu ułatwienia szybkiej, bezpiecznej i niezawodnej elektronicznej wymiany danych w obszarze współpracy sądowej w sprawach cywilnych i współpracy wymiarów sprawiedliwości w sprawach karnych, obejmujących wszelkie treści, które mogą być przekazywane w formie elektronicznej¹⁷. W rozporządzeniu ustanowiono ramy prawne dla stosowania tego systemu do transgranicznej elektronicznej wymiany danych w obszarze m. in. współpracy wymiarów sprawiedliwości w sprawach karnych. Stosowanie systemu nie jest przy tym obowiązkowe dla państw członkowskich. W preambule rozporządzenia wskazano, że należy popierać cyfryzację postępowania w sprawach cywilnych i karnych w celu wzmacniania praworządności i gwarancji praw podstawowych w Unii, w szczególności przez ułatwianie dostępu do wymiaru sprawiedliwości (punkt 4). „Te ramy prawne powinny zapewniać ochronę praw podstawowych zgodnie z Kartą praw podstawowych Unii Europejskiej, w szczególności praw zapisanych w jej tytule VI, a zwłaszcza w art. 47 dotyczącym prawa do skutecznego środka prawnego i dostępu do bezstronnego sądu. Ramy te w żaden sposób nie powinny podważać praw procesowych mających zasadnicze znaczenie dla ochrony tych praw podstawowych.” (punkt 12). W podobnym duchu przewidziano, że „Podstawowe prawa i wolności wszystkich osób, których dotyczy elektroniczna wymiana danych za pośrednictwem systemu e-CODEX, w szczególności prawo do skutecznego dostępu do wymiaru sprawiedliwości, prawo do rzetelnego procesu sądowego, zasada niedyskryminacji, prawo do ochrony danych osobowych i prawo do prywatności muszą być w pełni przestrzegane zgodnie z prawem Unii.” (art. 4). System stanowi narzędzie do realizacji prawa do skutecznego środka prawnego i dostępu do bezstronnego sądu (w rozumieniu art. 47 Karty) z uwagi na to, że komunikacja elektroniczna ułatwia i przyspiesza postępowania sądowe¹⁸. 1 grudnia 2021 r. Komisja Europejska zgłosiła dwa kolejne, powiązane ze sobą, projekty prawodawcze, nad którymi nadal toczą się prace legislacyjne. Pierwszy z nich dotyczy wniosku „Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie cyfryzacji współpracy sądowej i dostępu do wymiaru sprawiedliwości w sprawach cywilnych, handlowych i karnych

¹⁷ Warto dodać, że system e-CODEX został opracowany z udziałem 21 państw członkowskich, w tym Polski, w latach 2010 – 2016. System jest zarządzany przez konsorcjum państw członkowskich. Zgodnie z rozporządzeniem 2022/850, e-CODEX zostanie przekazany do zarządzania eu-LISA, czyli Europejskiej Agencji ds. Zarządzania Operacyjnego Wielkoskalowymi Systemami Informatycznymi w Przestrzeni Wolności, Bezpieczeństwa i Sprawiedliwości.

¹⁸ Wniosek Komisji..., s. 11.

o charakterze transgranicznym oraz zmieniające niektóre akty w dziedzinie współpracy sądowej¹⁹. Projektowi rozporządzenia towarzyszy wniosek dotyczący dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady zmieniającej dyrektywę Rady 2003/8/WE, decyzje ramowe Rady 2002/465/WSiSW, 2002/584/WSiSW, 2003/577/WSiSW, 2005/214/WSiSW, 2006/783/WSiSW, 2008/909/WSiSW, 2008/947/WSiSW, 2009/829/WSiSW i 2009/948/WSiSW oraz dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/41/UE w odniesieniu do cyfryzacji współpracy sądowej²⁰. W projektach tych Komisja zaproponowała wprowadzenie elektronicznej współpracy sądowej w sprawach karnych, ale tej, która ma charakter transgraniczny. Mają więc zostać ustanowione ramy prawne w zakresie komunikacji elektronicznej między organami w ramach procedur współpracy sądowej w sprawach karnych. Zgodnie z pomysłem Komisji, komunikacja pisemna między organami w sprawach dotyczących europejskiego nakazu dochodzeniowego w sprawach karnych, europejskiego nakazu aresztowania, wspólnych zespołów dochodzeniowo-śledczych, uznawania kar pieniężnych, nakazów konfiskaty, wyroków skazujących na karę pozbawienia wolności, wyroków i decyzji w sprawie zawieszenia lub warunkowego zwolnienia, decyzji w sprawie środków nadzoru stanowiących alternatywę dla tymczasowego aresztowania, w tym wymiana formularzy, będzie się odbywać za pomocą zdecentralizowanego systemu informatycznego. Przez ten system będzie rozumiana sieć systemów informatycznych i punktów dostępu w poszczególnych państwach członkowskich i agencjach i organach Unii, która to sieć zapewni bezpieczną i niezawodną transgraniczną wymianę informacji. Zgodnie z projektem rozporządzenia, w przypadku, gdy organ państwa członkowskiego zwróci się z wnioskiem, w jednej z wymienionych powyżej procedur, o przesłuchanie osoby podejrzanej, oskarżonej lub skazanej właściwy organ będzie zobowiązany zezwolić na udział tych osób w przesłuchaniu za pośrednictwem wideokonferencji lub innej technologii zdalnej komunikacji, pod warunkiem dostępności takiej technologii, uzasadnienia wykorzystania technologii szczególnymi okolicznościami sprawy oraz zgody na wykorzystanie technologii wyrażonej przez osobę podejrzaną, oskarżoną lub skazaną. Z zastrzeżeniem przepisów projektu rozporządzenia, procedurę przeprowadzenia

¹⁹ COM (2021) 759 final, tekst dostępny na stronie: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/HIS/?uri=CELEX:52021PC0759&qid=1693311610690> (dostęp 29.08.2023 r.).

²⁰ COM (2021) 760 final, tekst dostępny na stronie: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/HIS/?uri=CELEX:52021PC0760&qid=1693311221235> (dostęp 29.08.2023 r.).

wideokonferencji ma regulować prawo krajowe państwa członkowskiego, które będzie je przeprowadzać. Komisja zaproponowała jednak dodatkowe warunki w tym zakresie.

Pierwszym z nich jest możliwość zasięgnięcia opinii adwokata przed wyrażeniem zgody przez osobę podejrzaną lub oskarżoną. Drugim warunkiem jest obowiązek zapewnienia poufności komunikacji pomiędzy osobą podejrzaną, oskarżoną lub skazaną a jej adwokatem przed przesłuchaniem za pośrednictwem wideokonferencji lub innych technologii zdalnej komunikacji i w jego trakcie. Kolejnym jest obowiązek poinformowania „podmiotów odpowiedzialności rodzicielskiej” przed przesłuchaniem dziecka w drodze technologii zdalnej o tym oraz obowiązek kierowania się najlepszym interesem dziecka przy podejmowaniu decyzji o przesłuchaniu. Państwa członkowskie zostaną zobowiązane do rejestrowania przesłuchań w sprawach transgranicznych jeżeli prawo krajowe państwa członkowskiego przewiduje rejestrowanie przesłuchań w sprawach krajowych. W końcu państwa członkowskie zostaną zobowiązane do zapewnienia skutecznego środka prawnego w prawie krajowym w razie naruszenia, wymieniony powyżej, warunków. Celem proponowanych rozwiązań jest skrócenie czasu trwania procedur transgranicznych oraz zbudowanie odporności przepływu informacji, a przez to przyczynienie się do realizacji prawa dostępu do wymiaru sprawiedliwości w rozsądnym czasie. Jak wskazała Komisja, wykorzystanie technologii cyfrowych ma się przyczynić do „zwiększenia skuteczności systemów sądowych w tym zakresie poprzez zmniejszenie obciążenia administracyjnego, skrócenie czasu rozpatrywania spraw, zwiększenie bezpieczeństwa i niezawodności komunikacji oraz częściowe zautomatyzowanie procesu rozpatrywania spraw.” Analizując, przedstawione jedynie skrótowo, zaangażowanie Unii Europejskiej w proces cyfryzacji procedury karnej należy stwierdzić postępujący wzrost jej znaczenia. Kompetencje Unii są przy tym ograniczone do spraw transgranicznych, czyli dotyczących współpracy sądowej w sprawach karnych. Sprawy te stanowią niewielki odsetek postępowań karnych prowadzonych w państwach członkowskich. Nie mniej przynajmniej część z nich dotyczy podstawowych praw i wolności człowieka, takich jak wolność, co odnosi się zwłaszcza do procedury europejskiego nakazu aresztowania. Po drugie aktywność Unii w omawianym zakresie nie pozostanie bez wpływu na pozostałe postępowania karne, które pozbawione są elementu międzynarodowego. Działania te będą oddziaływać na krajowe procedury karne, stanowić inspirację dla

dalszej elektronizacji tych postępowań. Unia dysponuje przy tym różnymi instrumentami oddziaływania w tym zakresie, w szczególności poprzez zapewnienie finansowania dla programów elektronizacji.

Z tych względów za istotne należy uznać uwzględnienie perspektywy unijnej przy badaniu problemu cyfryzacji. Analizując tę perspektywę z punktu widzenia przyjętych lub zaproponowanych sposobów elektronizacji należy z kolei stwierdzić, iż w większości przypadków nie powinny one w sposób istotny oddziaływać na zasady procesu karnego. Dotyczą bowiem głównie mechanizmów przesyłania informacji drogą elektroniczną. Już obecnie droga ta jest często wykorzystywana w celu przesyłania, na przykład, europejskich nakazów dochodzeniowych i prowadzenia korespondencji pomiędzy organami w tym zakresie. Chodzi raczej o ujednoczenie podstaw prawnych używania tej metody komunikacji w poszczególnych instrumentach prawnych, a w przypadku tych przyjętych najwcześniej, o wprowadzenie tych podstaw. Nie są to więc przełomowe zmiany. Niemniej także w tym zakresie można podnieść zastrzeżenia co do skutków decyzji podejmowanych na poziomie Unii Europejskiej. Działania te mają służyć zwiększeniu dostępności do sądu w rozsądnym terminie. W tym celu przewiduje się, w sprawach karnych, elektronizację komunikacji wyłącznie pomiędzy organami sądowymi. Unia nie wykazuje zaś żadnego zainteresowania ułatwieniem i przyspieszeniem komunikacji pomiędzy, na przykład, obrońcami osoby ściganej, reprezentującymi ją w różnych państwach członkowskich w procedurze ENA. Rodzi to pytanie o zachowanie równości broni w przypadku, gdy ułatwia się współpracę organów na drodze jej elektronizacji, a nie zapewnia się podobnych możliwości obrońcom. Przeciwnie współpraca pomiędzy obrońcami, pochodzącymi z różnych państw członkowskich jest niezbędnym elementem zapewnienia rzetelności w postępowaniu dotyczącym przekazania. W tym jednak zakresie Unia nie zaproponowała żadnych rozwiązań. Analizując propozycje Komisji szczególną uwagę należy skierować na projektowany obowiązek zapewnienia przesłuchań w drodze wideokonferencji. Stosowanie tej metody we współpracy międzynarodowej nie jest oczywiście niczym nowym. Nie mniej po raz pierwszy w projekcie aktu prawa Unii znalazły się rozwiązania wskazujące na dostrzeżenie zagrożeń dla rzetelności procesu karnego płynących z stosowania elektronicznych metod komunikacji. Przedstawione powyżej warunki przeprowadzenia wideokonferencji stanowią właśnie próbę udzielenia odpowiedzi na te zagrożenia. Jest to przy tym próba bardzo nieśmiała. Jak bowiem inaczej

ocenić warunek, zgodnie z którym przesłuchanie za pośrednictwem wideokonferencji przeprowadza się, gdy szczególne okoliczności sprawy uzasadniają wykorzystanie takiej technologii. Sposób sformułowania tego warunku wskazuje na jego bezprzedmiotowość. Jest on bowiem bardzo ogólny i nie będzie w praktyce stanowił żadnego ograniczenia.

Z drugiej zaś strony przewidziano warunek uzyskania zgody osoby. Można twierdzić, że taki warunek w pełni zabezpieczy prawa tej osoby, zwłaszcza w połączeniu z możliwością zasięgnięcia porady prawnej przed wyrażeniem zgody. Tyle, że w ten sposób może zostać zniweczone osiągnięcie celu jakim jest przyspieszenie procedur. Oddanie bowiem osobie ściganej czy oskarżonej prawa do decydowania, które to prawo nie będzie podlegało żadnej kontroli sądowej, może w efekcie doprowadzić do instrumentalnego blokowania możliwości wykorzystania wideokonferencji. W myśl projektu, zapewniona ma zostać poufność komunikacji między osobą a jej adwokatem przed przesłuchaniem i w jego trakcie. W jaki sposób ma to nastąpić pozostawiono jednak państwowym członkowskim do decyzji, przy czym nie wspominało, że taka możliwość powinna zostać zapewniona także bezpośrednio po przesłuchaniu. Nie jest przecież niczym szczególnym, że oskarżony chce się skonsultować ze swoim obrońcą również po czynności, w której uczestniczy, żeby omówić jej przebieg i efekty, a także dalsze czynności. Z punktu widzenia prawa do obrony, niezrozumiałe jest więc pominięcie zapewnienia poufności konsultacji po przesłuchaniu. Unijny prawodawca dostrzegł więc problem związany z zapewnieniem komunikacji pomiędzy oskarżonym a jego obrońcą w przypadku udziału oskarżonego w czynnościach w sposób zdalny, a zwłaszcza kwestię zapewnienia poufności tej komunikacji. Należy to docenić. Nie mniej nie zaproponował wystarczających gwarancji w tym zakresie, pozostawiając kluczowe decyzje państwowym członkowskim. W praktyce będzie to oznaczało przyjęcie różnorodnych rozwiązań w poszczególnych państwach i brak jednolitego standardu w tym zakresie. Jedno państwo zapewni, na przykład, wyłącznie kontakt audio, a w innym państwie zostanie zagwarantowane połączenie audio-wideo pomiędzy oskarżonym a obrońcą. Dostrzegając zagrożenia, unijny prawodawca powinien adekwatnie reagować na nie. Skoro bowiem przewiduje się nałożenie obowiązków wykorzystywania kanałów komunikacji elektronicznej to obowiązkowe i wspólne powinny być także gwarancje ograniczenia negatywnych skutków używania tych technologii dla praw procesowych oskarżonego. Unia prezentuje w tym zakresie bardzo optymistyczne

założenie, zgodnie z którym to państwa członkowskie zadbają o te gwarancje we własnym zakresie. Ten urzędowy optymizm nijak ma się do deklarowanej przez organy Unii troski o to, aby elektronizacja nie wiązała się z naruszeniem praw podstawowych. Z drugiej jednak strony należy docenić dostrzeżenie, można powiedzieć, że w końcu, zagrożeń płynących z omawianych działań dla prawa do rzetelnego procesu.

Stan cyfryzacji w Chorwacji – zachowana ostrożność

Cyfryzacja postępowania karnego w Chorwacji uległa oczywiście przyspieszeniu po ogłoszeniu stanu epidemii COVID-19, ale nie rozpoczęła się dopiero w 2020 r.²¹ W tym kraju przyjęto przy tym długofalową strategię dotyczącą m.in. cyfryzacji postępowań sądowych²². Zaznaczenia na wstępie wymaga, że opis stanu elektronizacji procedury w Chorwacji ograniczony został głównie tych instrumentów, z którymi zapoznałem się w praktyce ich stosowania i które mogą mieć znaczenie z perspektywy porównawczej ze stanem w Polsce. Mając na uwadze to kryterium warte odnotowania jest rejestrowanie w Chorwacji, za pomocą urządzenia rejestrującego dźwięk i obraz, czynności pierwszego przesłuchania podejrzanego, przeprowadzanego przez prokuratora lub policjanta. Płyta CD z nagraniem tej czynności jest następnie dołączana do akt postępowania, które są przekazywane sądowi wraz z aktem oskarżenia. Co istotne, rejestracja audio-wideo czynności nie zastępuje protokołu pisemnego. Ten ostatni może zostać wykorzystany jako dowód w postępowaniu sądowym, podobnie jak płyta z nagraniem przesłuchania. Rejestracja czynności służy przede wszystkim wzmocnieniu prawa do obrony. Pozwala

²¹ A. Sanders, *Video-Hearings in Europe Before, During and After the COVID-19 Pandemic*, „International Journal for Court Administration” 2020, nr 2, s. 3 i 7. Zob. także: D. Skrtic, *Electronic Evidence and the Croatian Criminal Procedure Act*, „Digital Evidence and Electronic Signature Law Review” 2013, nr 10, s. 128-135; M. Langford, M. Hjør, M. Deichman-Sørense, Ø. Kvalø, A. Stautland, H. Westbye, *Improving E-Justice in Croatia. Technological Possibilities and Socio-Legal Constraints*, 2022, tekst dostępny na stronie: <https://www.domstol.no/contentassets/4c872251cc554cffb915fa09a0162cef/langford-improving-ejustice-croatia-final-report-2022.pdf> (dostęp 31.08.2023 r.). W zakresie zmian prawa karnego materialnego związanych ze stanem epidemii w Chorwacji zob. B. Herceg Pakšić, *Roads and Crossroads of Croatian Criminal Law during the COVID-19 Pandemic Times*, [w:] *Prawo karne i postępowanie karne w dobie epidemii COVID-19. Doświadczenia polskie i wybranych państw europejskich*, pod red. S. Kowalskiego, M. Małolepszego, C. H. Beck, Warszawa 2022, Legalis – wydanie elektroniczne.

²² K. Gogić, *The Impact of Covid-19 on the Digitalisation of Justice in the European Union*, „CIFILE Journal of International Law” 2022, nr 6, s. 9. Zob. także *Croatia: Improving data protection and efficiency in justice via digitalisation*, tekst dostępny na stronie: <https://www.coe.int/en/web/national-implementation/-/croatia-improving-data-protection-and-efficiency-in-justice-via-digitalisation> (dostęp 30.08.2023 r.).

bowiem sądowi na przeprowadzenie kontroli warunków przesłuchania, w szczególności pod kątem zachowania swobody wypowiedzi przez podejrzanego. Jego wyjaśnienia, odnotowane w protokole, mogą nadto zostać skonfrontowane z nagraniem. Wszystko to pozwala na precyzyjne ustalenie treści wypowiedzi podejrzanego, a także na skontrolowanie, czy wypowiedź ta została złożona w warunkach pełnej swobody, bez nacisków ze strony przesłuchującego. Pozwala na ustalenie zachowania samego podejrzanego podczas przesłuchania, na przykład, pod kątem objawów mogących wskazywać na znajdowanie się w stanie nietrzeźwości, czy pod wpływem środków narkotycznych. Rejestracja pierwszego przesłuchania ma przy tym znaczenie niejako prewencyjne. Może bowiem zniechęcać przedstawicieli organów ścigania do nadużywania swojej pozycji, wykonywania stanu osoby podejrzananej.

Omawiane rozwiązanie pomaga sądowi zwłaszcza wówczas, gdy oskarżony kwestionuje na rozprawie stanowisko zajęte podczas pierwszego przesłuchania i wyjaśnia odmiennie (w praktyce tylko w takich przypadkach nagranie jest odtwarzane). Może więc też służyć realizacji obowiązku ustalenia prawdy materialnej. Stanowi przykład elektronicznej procedury, która przyczynia się do zachowania zasady rzetelnego procesu. Co więcej, stanowi także przykład zastosowania narzędzi cyfryzacji na etapie postępowania przygotowawczego. Jest to szczególnie pouczający przykład dla Polski. W naszym kraju cyfryzacja koncentruje się głównie na czynnościach postępowania sądowego, a w zakresie czynności postępowania przygotowawczego, na czynnościach sądu dokonywanych na tym etapie. Przykład Chorwacji wskazuje zaś na to, iż elektroniczna powinna obejmować także niektóre czynności podejmowane przez prokuratora lub policjanta, bez udziału sądu. Akta sprawy karnej, jak wskazałem powyżej, są przekazywane do sądu w wersji papierowej. Sąd, oprócz papierowej wersji aktu oskarżenia, otrzymuje także elektroniczną wersję tego dokumentu. Trafia ona do sądowego systemu zarządzania sprawami, jednego dla wszystkich sądów w Chorwacji. Ta ostatnia cecha odróżnia Chorwację od Polski, w której brak jest jednego, wspólnego systemu. Jednolity system pozwala na dokonywanie przez chorwacki sąd sprawdzeń, na przykład, pod kątem innych postępowań prowadzonych przeciwko temu samemu oskarżonemu, terminów czynności zaplanowanych w tych sprawach (na przykład pod kątem unikania kolizji terminów czynności lub oceny zasadności wniosku o zmianę terminu). Funkcjonowanie jednolitego systemu zarządzania sprawami niewątpliwie

sprzyja realizacji zasady szybkości postępowania. Ważne jest przy tym ograniczenie zakresu dostępu przez sędziego do materiałów innych spraw wyłącznie do zapoznania się z nim, bez możliwości ingerencji w ich treść.

Jeśli chodzi o używanie systemów wideokonferencji to służą one głównie do przeprowadzania przesłuchań świadków i biegłych. Oskarżony, co do zasady, nie może uczestniczyć w rozprawie lub posiedzeniu sądu, w sposób zdalny. Wyjątek dotyczy udziału oskarżonego w posiedzeniu dotyczącym tymczasowego aresztowania (utrzymania, przedłużenia środka). Jeżeli oskarżony wyraża chęć osobistego udziału w tej czynności, sąd jest zobowiązany doprowadzić go do swojej siedziby. W praktyce jednak, w większości wypadków, przeprowadza się te czynności w formule zdalnego udziału oskarżonego. Pozwala to na ograniczenie kosztów związanych z transportowaniem oskarżonych z aresztów do siedzib sądów. Same przy tym posiedzenia, jak mogłem się przekonać, są krótkie. Jednocześnie jednak, co zasługuje na szczególne podkreślenie, zachowano możliwość osobistego udziału oskarżonego w posiedzeniu, w zależności od jego woli. Tym samym to od stanowiska oskarżonego zależy formuła udziału w czynności sądu, aczkolwiek z doświadczenia sędziów pracujących w Sądzie Karnym w Zagrzebiu wynika, że stosunkowo rzadko oskarżeni domagają się doprowadzenia do siedziby sądu. Nie mniej analizowane rozwiązanie stanowi próbę wyważenia pomiędzy potrzebą zapewnienia szybkości postępowania i obniżenia jego kosztów a prawem oskarżonego do postawienia go przed sądem w sprawie dotyczącej pozbawienia go wolności. Oskarżyciele publiczni oraz adwokaci mogą komunikować się z sądem, w tym przysyłać dowody z dokumentów, na drodze elektronicznej do systemu sądowego. W przyszłości planuje się udostępnienie tej funkcjonalności także pozostałym uczestnikom postępowań. Każdy uczestnik może zaś uzyskać na drodze elektronicznej dostęp do danych dotyczących spraw, w których uczestniczy. Tą drogą uczestnik może ustalić terminy rozprawy lub posiedzenia, ale jak już zostało to wskazane, uczestnik inny niż oskarżyciel publiczny lub adwokat nie może przysyłać dokumentów ani też sąd nie doręcza tą drogą dokumentów takiemu uczestnikowi. Obecnie droga elektroniczna jest więc zarezerwowana dla profesjonalnych uczestników postępowań karnych, co i tak jest rozwiązaniem nieznanym polskiej procedurze karnej. Rozwiązanie to oznacza nadto otwarcie prawa proceduralnego na elektroniczną formułę komunikowania się z sądem, tak mocno postulowaną w dokumentach Unii

Europejskiej. Nie jest to przy tym komunikacja wyłącznie pomiędzy organami postępowania, ale także z adwokatami.

W Chorwacji praktykuje się, w nagłych przypadkach, doręczanie wezwań lub zawiadomień drogą elektroniczną. Co do zasady jednak, wezwania (zawiadomienia) doręcza się poprzez pocztę, która otrzymuje pismo z sądu drogą elektroniczną. Pismo jest następnie drukowane i doręczane odbiorcy. Samej rozprawy (posiedzenia) nie rejestruje się za pomocą urządzenia elektronicznego. Z przebiegu tej czynności sporządza się pisemny protokół. Planuje się jednak wprowadzenie obowiązkowej rejestracji. Sędzia, po sporządzeniu orzeczenia, podpisuje je podpisem elektronicznym. Następnie orzeczenie to jest zamieszczane w systemie sądowym, drukowane i zamieszczane w aktach sprawy. Każde orzeczenie (nie tylko wyrok), po anonimizacji dokonywanej przez pracownika sądu, jest zamieszczane w systemie gromadzącym orzecznictwo sądów chorwackich. W systemie tym publikuje się tym samym cały dorobek orzeczniczy. System pozwala na wyszukanie orzeczeń według różnych kryteriów wyszukiwania, w tym według nazwiska sędziego lub według słów kluczowych. Zaprezentowany stan cyfryzacji postępowania karnego w Chorwacji wskazuje na istotne zróżnicowanie wykorzystania różnych narzędzi elektronicznych, a także na znaczne odmienności w porównaniu z sytuacją w tym zakresie w Polsce. W Chorwacji dostrzeżono potrzebę rejestracji tak kluczowej czynności postępowania przygotowawczego jak pierwsze przesłuchanie podejrzanego. Z drugiej jednak strony brak jest obecnie jakiegokolwiek rejestracji rozprawy przed sądem, co świadczy o braku konsekwencji ustawodawcy w zakresie utrwalania przy pomocy urządzeń przebiegu czynności procesowych. Daleko bardziej, w porównaniu do Polski, akceptuje się w Chorwacji komunikację elektroniczną, a także takie narzędzia jak podpis elektroniczny. Wykorzystanie wideokonferencji jest jednak bardzo ograniczone, co świadczy o zachowaniu ostrożności w wykorzystywaniu tego narzędzia. Warta odnotowania jest powszechna dostępność dorobku orzeczniczego sądów karnych w Chorwacji, ograniczona w Polsce do orzeczeń, o których publikacji zdecydował sąd. Część z rozwiązań przyjętych w Chorwacji może stanowić więc pewną inspirację dla polskiego ustawodawcy przy podejmowaniu decyzji co do dalszy etapów elektroniczacji procedury karnej.

Stan cyfryzacji w Polsce – szybkie zmiany bez refleksji

Ograniczenia związane z ogłoszonym stanem epidemii doprowadziły do największego przełomu w procesie cyfryzacji polskiej procedury karnej od lat²³. Mianowicie możliwy jest obecnie udział stron w całej rozprawie w sposób zdalny²⁴. Zgodnie bowiem z art. 374 § 3 kpk, przewodniczący, na wniosek prokuratora, wyraża zgodę na jego udział w rozprawie przy użyciu urządzeń technicznych, umożliwiających udział w rozprawie na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku, jeżeli nie stoją temu na przeszkodzie względy techniczne. W myśl zaś art. 374 § 4 kpk, przewodniczący może zwolnić z obowiązku stawiennictwa na rozprawie oskarżonego, oskarżyciela posiłkowego albo oskarżyciela prywatnego, którzy są pozbawieni wolności, jeżeli zostanie zapewniony udział tych stron w rozprawie przy użyciu urządzeń technicznych, umożliwiających udział w rozprawie na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku. O bezpośrednim związku wprowadzenia tego rozwiązania do procedury karnej ze stanem epidemii dobitnie świadczy fakt, że przepisy te zostały dodane do kodeksu na mocy ustawy z 19 czerwca 2020 r. o dopłatach do oprocentowania kredytów bankowych udzielanych przedsiębiorcom dotkniętym skutkami COVID-19 oraz o uproszczonym postępowaniu o zatwierdzenie układu w związku z wystąpieniem COVID-19²⁵, która to ustawa weszła w życie 24 czerwca 2020 r., zaledwie 3 miesiące od daty ogłoszenia stanu epidemii w Polsce²⁶. Jak wskazano w uzasadnieniu rządowego projektu ustawy, „zmiany w zakresie Kodeksu postępowania karnego mają na celu

²³ Szerzej na temat historii tego procesu zob. A. Lach, *Udział oskarżonego w czynnościach procesowych w drodze videokonferencji*, „Prokuratura i Prawo” 2009, nr 9, s. 30 i n; J. Kossowski, *Kierunki...*, s. 152-156. Szerzej na temat zmian w prawie karnym zob. D. Jagiełło, *Prawo karne w Polsce a pandemia*, [w:] *Pandemia Covid-19 a prawa i wolności obywatela*, pod red. T. Gardockiej, D. Jagiełły, C. H. Beck, Warszawa 2020, Legalis – wydanie elektroniczne.

²⁴ Zaznaczenia wymaga, iż zdalny udział oskarżonego w rozprawie był możliwy jeszcze przed zmianami przyjętymi w 2020 r. na mocy: art. 377 § 4 kpk (w przypadku składania wyjaśnień, jeżeli oskarżony nie uczestniczy w rozprawie w przypadkach, o których mowa w art. 377 § 1 i 3 kpk), art. 390 § 3 kpk (w przypadku składania wyjaśnień przez współoskarżonego, jeśli obecność oskarżonego mogłaby oddziaływać krępująco) oraz art. 517b § 2a kpk (tryb przyspieszony). Zaznaczenia jednak wymaga, że dwa pierwsze przypadki dotyczą wyłącznie złożenia wyjaśnień. Tylko w trzecim przypadku ustawodawca zezwolił na udział sprawcy „we wszystkich czynnościach sądowych, w których ma on prawo uczestniczyć”. Szerzej zob. J. Kosowski, *Rozprawa „odmiejscowiona”*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 1, s. 37–40 oraz D. Morgała, *Rozprawa odmiejscowiona jako środek walki z chuligaństwem stadionowym?*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2012, z. 3, s. 125–126.

²⁵ Dz. U. z 2020 r. poz. 1086.

²⁶ Stan epidemii został ogłoszony 20.03.2020 r. rozporządzeniem Ministra Zdrowia z tego dnia w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, Dz. U. z 2020 r., poz. 491 z późn. zm.

poszerzenie możliwości zdalnego przeprowadzania wybranych czynności postępowania karnego, co służyć będzie zwiększeniu jego szybkości, zmniejszeniu kosztów i uciążliwości ponoszonych przez uczestników procesu w związku z koniecznością stawiennictwa w sądzie, a równocześnie stworzy możliwości ograniczenia zagrożeń wynikających ze stanu epidemii dla osób uczestniczących w tych czynnościach w charakterze organu procesowego lub uczestnika²⁷. W świetle powołanego art. 374 kpk można sformułować następujące zasady udziału zdalnego stron w rozprawie.

Po pierwsze prokurator ma w każdym przypadku uprawnienie do udziału w rozprawie w sposób zdalny. Jeżeli tylko złożył stosowny wniosek, obowiązkiem przewodniczącego jest uwzględnienie tego wniosku. Co istotne, to uprawnienie przyznano prokuratorowi, a nie oskarżycielowi publicznemu. Przysługuje więc ono także w sprawach z oskarżenia prywatnego, z oskarżenia subsydiarnego samoistnego i w sprawach o wyrok łączny, a więc w postępowaniach, w których prokurator nie występuje w charakterze oskarżyciela publicznego. Jedyny wyjątek od obowiązku uwzględnienia wniosku prokuratora zachodzi wówczas, gdy sąd nie dysponuje techniczną możliwością zapewnienia prokuratorowi możliwości zdalnego udziału w rozprawie.

Po drugie strony takie jak oskarżony, oskarżyciel posiłkowy lub oskarżyciel prywatny mogą uczestniczyć w rozprawie w drodze wideokonferencji jedynie wówczas, gdy ich udział jest obowiązkowy i są pozbawione wolności. Chodzi o przypadki pozbawienia wolności na mocy decyzji właściwych organów, takie jak wymierzenie kary pozbawienia wolności (także zastępczej), orzeczenie środka zabezpieczającego w postaci pobytu w szpitalu psychiatrycznym, orzeczenie przymusowego leczenia w zamkniętym zakładzie leczniczym. Zakresem zastosowania przepisu nie są zaś objęte przypadki braku możliwości opuszczenia miejsce pobytu przez stronę, na przykład, z powodów wynikających z choroby czy niepełnosprawności. Strona musi być pozbawiona wolności w trakcie przeprowadzenia rozprawy. Po trzecie udział oskarżonego lub oskarżyciela posiłkowego (prywatnego) w rozprawie w sposób zdalny zależy

²⁷ Rządowy projekt ustawy o dopłatach do oprocentowania kredytów bankowych udzielanych na zapewnienie płynności finansowej przedsiębiorcom dotkniętym skutkami COVID-19 oraz o zmianie niektórych innych ustaw. Druk numer 382. Tekst dostępny na stronie: <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=382> (dostęp 30.08.2023 r.), s. 25.

od decyzji przewodniczącego, który może zwolnić z obowiązku osobistego stawiennictwa na rozprawie i w miejsce tego zapewnić udział w drodze wideokonferencji. Treść przepisu pozwala przy tym na przyjęcie, że owo zwolnienie może nastąpić zarówno na wniosek strony, jak i z urzędu. Po czwarte warunkiem zdalnego udziału prokuratora, oskarżonego, oskarżyciela jest zapewnienie przez sąd jednoczesnego bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku. Brak takiej możliwości wyklucza użycie wideokonferencji, niezależnie od woli samej strony. Za niedopuszczalne należy tym samym uznać zapewnienie wyłącznie, na przykład, transmisji dźwięku. Po piąte, w przypadku udziału strony w rozprawie w sposób zdalny w miejscu przebywania strony jest obecny referendarz sądowy lub asystent sędziego, zatrudniony w sądzie, w którego okręgu strona przebywa, lub przedstawiciel administracji zakładu karnego lub aresztu śledczego, jeżeli strona przebywa w zakładzie karnym lub areszcie śledczym²⁸.

Przyjęte rozwiązanie, w powiązaniu z wymogiem pozbawienia wolności strony, wyklucza przeprowadzenie wideokonferencji z innego miejsca niż miejsce, w którym strona przebywa po pozbawieniu wolności lub z siedziby sądu. Po szóste, obrońca bierze udział w rozprawie w miejscu przebywania oskarżonego, chyba że stawi się w tym celu w sądzie. Decyzja w tym zakresie należy wyłącznie do obrońcy. Jeżeli stawi się on w sądzie, sąd na wniosek oskarżonego lub obrońcy może zarządzić przerwę na czas oznaczony, w celu kontynuacji rozprawy w tym samym dniu, aby umożliwić telefoniczny kontakt obrońcy z oskarżonym, chyba że złożenie wniosku w sposób oczywisty nie służy realizacji prawa do obrony, a w szczególności zmierza do zakłócenia lub nieuzasadnionego przedłużenia rozprawy. Po siódme, w art. 374 kpk nie uregulowano zasad udziału pełnomocnika oskarżyciela w rozprawie. Po ósme, tłumacz bierze udział w rozprawie w miejscu przebywania oskarżonego, chyba że przewodniczący zarządzi inaczej. Po dziewiąte uczestnicy rozprawy, w której wykorzystuje się wideokonferencję, mogą składać wnioski oraz inne oświadczenia, a także dokonywać czynności procesowych wyłącznie ustnie do protokołu, a przewodniczący jest zobowiązany do poinformowania o treści pism, które wpłynęły do akt sprawy, a także odczytać treść tych pism na żądanie. Zaznaczenia wymaga, iż powyższe zasady mają

²⁸ Art. 374 § 5 kpk w brzmieniu nadanym na mocy ustawy z 5.08.2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2022 r., poz. 1855.

zastosowanie także do posiedzeń (art. 96a kpk), a bardzo zbliżone zasady obowiązują w odniesieniu do posiedzenia sądu w przedmiocie zastosowania tymczasowego aresztowania w postępowaniu przygotowawczym, w którym to posiedzeniu podejrzany może uczestniczyć w sposób zdalny (art. 250 § 3b-3h kpk). W reakcji na stan epidemii ustawodawca zdecydował się także na poszerzenie możliwości wykorzystania wideokonferencji do przesłuchiwania świadków i biegłych. W szczególności został poszerzony krąg osób, które biorą udział w tej czynności w miejscu pobytu świadka. Zgodnie z art. 177 § 1b kpk²⁹, w miejscu przebywania świadka przesłuchiwanego w sposób zdalny, zamiast referendarza sądowego, asystenta sędziego lub urzędnika zatrudnionego w sądzie, w którego okręgu świadek przebywa, może być obecny przedstawiciel administracji zakładu karnego lub aresztu śledczego – jeżeli świadek przebywa w zakładzie karnym lub areszcie śledczym albo urzędnik konsularny – jeżeli świadek będący obywatelem polskim przebywa za granicą. Znaczące poszerzenie zakresu wykorzystywania wideokonferencji w postępowaniu karnym, w szczególności w zakresie udziału stron, stanowi główną odpowiedź polskiego ustawodawcy na ograniczenia związane ze stanem epidemii.

Podkreślenia wymaga szybkość wprowadzenia odpowiednich zmian ustawodawczych. Z drugiej jednak strony okoliczność wprowadzenia zmian i ich błyskawiczne niemal tempo powiązane były z brakiem pogłębionej refleksji nad konsekwencjami tych zmian dla zasad procesowych. Dobitnie o powyższym świadczy treść uzasadnienia, wspomnianej powyżej, ustawy z 19 czerwca 2020 r., w zakresie zmian dotyczących cyfryzacji procedury karnej. Co warte odnotowania, w bardzo krótkim fragmencie uzasadnienia (liczącym nieco ponad 2 strony), odwołano się do dwóch zasad procesowych: bezpośredniości i prawa do obrony. W odniesieniu do obu tych zasad rządowy projektodawca stwierdził brak zagrożenia dla ich realizacji na skutek poszerzenia zakresu stosowania wideokonferencji. W zakresie bezpośredniości stwierdzono, że nie ma ona bezwzględniego charakteru oraz, że „Wymienione atrybuty czynności procesowej przeprowadzanej z zachowaniem zasady bezpośredniości w postaci pełnej i bezpośredniej czasowo możliwości zapoznania się z dowodem, w szczególności pochodzącym od osobowego źródła dowodu i wyznaczania przez sąd zakresu czynności przez zadawane osobie przesłuchiwanej

²⁹ Art. 177 § 1b kpk w brzmieniu nadanym na mocy ustawy z 5.08.2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2022 r., poz. 1855.

pytania w pełni pozostają zagwarantowane w przypadku czynności przeprowadzanej z wykorzystaniem urządzeń pozwalających na bezpośredni i jednoczesny przekaz obrazu i dźwięku”³⁰. W zakresie prawa do obrony uznano, że rozwiązania dotyczące udziału obrońcy służą zapewnieniu efektywnego korzystania przez oskarżonego z prawa do obrony³¹. Zamieszczenie tych stanowisk może zostać uznane za przejaw zaistnienia jakiejś refleksji u ustawodawcy w zakresie wpływu projektowanych rozwiązań na funkcjonowanie zasad procesowych. Nie mniej nie sposób podzielić stanowczego przekonania o braku negatywnego oddziaływania na te zasady. Przede wszystkim stanowisko projektodawcy zostało oparte wyłącznie na przekonaniu, a nie na konkretnych przesłankach, wynikających, na przykład, z przeprowadzonych badań. Brak jest w uzasadnieniu odwołania do wyników takich badań, czy też do stanowisk judykatury lub doktryny procesu karnego. Nie sposób zgodzić się z powyższym stanowiskiem także dlatego, że przyjęta regulacja odznacza się lakonicznością i brakiem unormowania szeregu, z pozoru wyłącznie technicznych, zagadnień związanych z przeprowadzaniem wideokonferencji, które to jednak zagadnienia mają istotne znaczenie dla zachowania rzetelności procesu. Przykładem jest regulacja dotycząca udziału obrońcy, którą projektodawca uznał wprost za gwarantującą skuteczne korzystanie z prawa do obrony. Nie jest to pogląd zasługujący na akceptację.

Należy zauważyć, że dla skutecznego realizowania prawa do obrony w aspekcie formalnym ważne jest nie tylko pozostawienie obrońcy prawa do decydowania o miejscu, z którego bierze on udział w rozprawie (miejsce pobytu oskarżonego albo siedziba sądu). Niezbędne jest także zapewnienie możliwości stałego, poufnego komunikowania się oskarżonego i obrońcy i to nie tylko w trakcie rozprawy, ale także bezpośrednio przed nią, jak i bezpośrednio po jej zakończeniu. Konsultowanie stanu sprawy i kolejnych czynności w niej podejmowanych nie obejmuje bowiem wyłącznie samej czynności, czyli w omawianym przypadku rozprawy. Doświadczenie uczy, że nawet wcześniejszy kontakt obrońcy z klientem, przed terminem rozprawy, nie znosi całkowicie potrzeby przeprowadzenia konsultacji także bezpośrednio przed jej rozpoczęciem. Od czasu przeprowadzenia rozmowy mogą przecież ujawnić się nowe okoliczności, które rodzą potrzebę odbycia kolejnej konsultacji. Podobnie takie

³⁰ Uzasadnienie..., s. 26.

³¹ Ibidem, s. 27.

rozmowy rutynowo mają miejsce także bezpośrednio po zakończeniu czynności, w celu omówienia ich wyniku i uzgodnienia dalszych działań. W przepisie jest jednak mowa wyłącznie o możliwości zarządzenia przerwy w trakcie rozprawy. Nie zastępuje to jednak potrzeby przeprowadzenia konsultacji przed jej rozpoczęciem i po jej zakończeniu.

W niektórych przypadkach przerwa celem przeprowadzenia konsultacji może zostać zarządzona za późno, z punktu widzenia obrony, na przykład, gdy oskarżony złoży już oświadczenie o treści niekorzystnej, zdaniem obrońcy, dla jego interesów. Brak możliwości wcześniejszego przeprowadzenia uzgodnień, bezpośrednio przed rozprawą, może w takich przypadkach prowadzić do ograniczenia prawa do obrony. Z drugiej zaś strony możliwość odbycia konsultacji bezpośrednio po rozprawie może przysłużyć się realizacji zasady szybkości. W trakcie tych konsultacji obrońca może, na przykład, uzyskać oświadczenie oskarżonego o rezygnacji z wniesienia środka odwoławczego, co z kolei może doprowadzić do odstąpienia od złożenia wniosku o sporządzenie uzasadnienia wyroku oraz skróci czas oczekiwania na uprawomocnienie orzeczenia. Innym aspektem omawianego zagadnienia jest kwestia poufności rozmowy obrońcy i oskarżonego, której zapewnienie jest przecież warunkiem podstawowym skutecznego korzystania z prawa do obrony formalnej³². Jeżeli obrońca uczestniczy w rozprawie z miejsca pobytu oskarżonego, na przykład w zakładzie karnym, to w miejscu, z którego łączą się te osoby z sądem obowiązkowo jest obecny przedstawiciel administracji zakładu karnego. W przepisie zabrakło jednak regulacji dotyczącej gwarancji takiego zorganizowania miejsca pobytu oskarżonego i jego obrońcy, aby pomimo obecności pracownika administracji możliwe było dokonywanie poufnych konsultacji, bez możliwości zapoznania się z ich treścią przez tego pracownika. Podobne braki regulacji dotyczy przypadku, gdy obrońca zdecyduje się uczestniczyć w rozprawie w siedzibie sądu. W przepisie jest mowa, że wówczas możliwe jest zarządzenie przerwy w celu umożliwienia nawiązania telefonicznego kontaktu obrońcy z oskarżonym. Nie ma w nim jednak mowy o tym, kto (sąd, czy sam obrońca) ma zapewnić ów kontakt telefoniczny z oskarżonym, a nadto nie przewiduje się w nim żadnych gwarancji zachowania poufności tej rozmowy, jeżeli połączenie następuje przy wykorzystaniu urządzeń sądu.

³² Zob. C. Kulesza, *Rozprawa zdalna oraz zdalne posiedzenie aresztowe w świetle konwencyjnego standardu praw oskarżonego*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2021, nr 3, s. 215.

Co więcej, w miejscu pobytu oskarżonego nadal przecież ma przebywać pracownik administracji zakładu karnego. Nie mniej szkodliwe jest zresztą ograniczenie konsultacji oskarżonego z obrońcą wyłącznie do połączenia audio. Takie ograniczenie istotnie zmniejsza skuteczność konsultacji, gdy obrońca nie może obserwować zachowania swojego klienta, stanu, w jakim się znajduje, reakcji na przebieg czynności, a przynajmniej tego typu obserwacje są bardzo ograniczone z uwagi na brak połączenia wideo. Należy także zadać pytanie o powód ograniczenia tych konsultacji do rozmowy telefonicznej gdy sam ustawodawca uznał, że dla zapewnienia rzetelności procesu nie jest wystarczające zapewnienie połączenia wyłącznie z przekazem dźwięku, a konieczne jest zagwarantowanie jednoczesnego przekazu dźwięku i obrazu. Świadczy to o dostrzeżeniu przez ustawodawcę ograniczeń związanych z przekazem wyłącznie głosu i negatywnego wpływu tej metody połączenia na realizację zasady bezpośredniości. Dlaczego więc inaczej ustawodawca zdecydował się uregulować konsultacje obrońcy z oskarżonym i to przeprowadzaną w trakcie odbywania, tak kluczowej dla oskarżonego, czynności jak rozprawa. Zauważyć także należy, że zarządzenie przerwy w trakcie rozprawy celem umożliwienia telefonicznego kontaktu nie jest obowiązkowe. Nie trudno zresztą wytłumaczyć decyzję ustawodawcy o fakultatywnym charakterze decyzji przewodniczącego w tym zakresie. W przeciwnym wypadku wnioski o zarządzenie przerwy stanowiłyby skuteczne narzędzie do paraliżowania rozprawy, przeciągania czasu jej trwania. Zamiast więc służyć przyspieszeniu postępowania, wykorzystanie wideokonferencji mogłoby prowadzić do przeciwnego skutku. Problemem jest jednak ocena kiedy przewodniczący powinien odmówić zarządzenia przerwy, a więc kiedy powinien ustalić, że złożenie wniosku w sposób oczywisty nie służy realizacji prawa do obrony, a w szczególności zmierza do zakłócenia lub nieuzasadnionego przedłużenia rozprawy. Oceny tej ma przy tym dokonać sędzia, który, w większości wypadków, nie ma doświadczenia zawodowego w wykonywaniu funkcji obrońcy. Rodzi to wątpliwości co do możliwości korzystania z odmowy zarządzenia przerwy w ten sposób, aby nie naruszyć prawa do skutecznej obrony. Trudno przecież z góry zakładać, że, na przykład, wniosek o zarządzenie piątej przerwy w trakcie jednego terminu rozprawy z pewnością stanowi nadużycie uprawnienia procesowego, gdy zaś nieprzekroczenie limitu pięciu przerw nie powinno prowadzić do odmowy zarządzenia przerwy. Rozważania te prowadzą do zakwestionowania prawidłowości przyjętego rozwiązania.

Mechanizm zarządzania przerw na wnioski celem przeprowadzenia konsultacji telefonicznej nie gwarantuje skutecznego realizowania prawa do obrony, zakłóca kontradyktoryjny charakter rozprawy, a może nadto prowadzić do przedłużenia czasu trwania rozprawy. Ustawodawca powinien w tym aspekcie dążyć do zapewnienia takiego mechanizmu konsultacji, który byłby możliwie zbliżony do zasad ich przeprowadzania w trakcie rozprawy z osobistym udziałem oskarżonego i obrońcy na sali rozpraw. Takim mechanizmem może być zapewnienie oddzielnej wideokonferencji wyłącznie dla oskarżonego i jego obrońcy, równoległej do wideokonferencji z udziałem oskarżonego i sądu. Kolejny problem, związany z poszerzeniem zakresu wykorzystania wideokonferencji, dotyczy zasady równości broni. Prokurator, jak już wskazałem, uzyskał status uprzywilejowany w zakresie żądania zapewnienia mu udziału w rozprawie w sposób zdalny i to nawet wówczas, gdy nie jest stroną postępowania. Nie dotyczy go także wymóg obowiązkowego charakteru stawiennictwa³³. Przewodniczący rozprawy jest związany żądaniem prokuratora, w przeciwieństwie do wniosku oskarżonego lub oskarżyciela prywatnego (poślikowego). Ten ostatni może, ale nie musi zostać uwzględniony. Nie sposób znaleźć żadnych argumentów przemawiających za wskazanym, szczególnym potraktowaniem żądania prokuratora. Na etapie postępowania sądowego prokurator powinien być przecież traktowany tak jak pozostałe strony tego postępowania. Przyjęte zaś rozwiązanie przeczy zasadzie równego statusu stron³⁴.

Wątpliwości w zakresie przestrzegania zasady równości broni, a w przypadku oskarżonego także zasady prawa do obrony są związane również z możliwością udziału strony łączącej się z sądem w drodze wideokonferencji w przeprowadzaniu dowodów. Jak przykład można wskazać kwestię prezentowania osobie przesłuchiwanej, na przykład, świadkowi czy biegłemu, dokumentów znajdujących się w aktach sprawy, np. szkiców miejsca wypadku drogowego. Strony uczestniczące w rozprawie w sali rozpraw mogą w takim przypadku zapoznać się z prezentowanym dokumentem poprzez podejście do stołu sędziowskiego i przeczytanie

³³ Ł. Brzezowski, *Udział prokuratora w rozprawie i posiedzeniu zdalnym*, „Prokuratura i Prawo” 2021, nr 3, s. 33 i n.

³⁴ Podobnie zob. C. Kulesza, *Rozprawa zdalna...*, s. 213; J. Kossowski, *Kierunki...*, s. 158; D. Świecki, *Udział stron i ich przedstawicieli procesowych w rozprawie głównej przeprowadzonej w formie zdalnej*, [w:] *Prawo karne i postępowanie karne w dobie epidemii COVID-19. Doświadczenia polskie i wybranych państw europejskich*, pod red. S. Kowalskiego, M. Małolepszego, C. H. Beck, Warszawa 2022, Legalis – wydanie elektroniczne. Odmienne zob. Ł. Brzezowski, *Udział...*, s. 45-46.

treści okazywanego dokumentu. Strona uczestnicząca w sposób zdalny nie ma takiej możliwości. Brak prowadzenia akt w sposób elektroniczny wyklucza możliwość zaprezentowania tej stronie dokumentu poprzez funkcję udostępnienia ekranu, w którą są wyposażone programy do wideokonferencji.

Nie sposób przy tym przyjmować, iż zamiast okazania wystarczające w każdym przypadku jest opisanie treści okazywanego dokumentu przez przewodniczącego. Nie wolno też przyjmować, że strona zna treść każdego dokumentu zamieszczonego w aktach skoro przysługuje jej prawo do zapoznania się z tymi aktami. Taki stan oznacza, że strona uczestnicząca w rozprawie w sposób zdalny nie może realizować swojego uprawnienia do uczestniczenia w przeprowadzaniu dowodu w takim samym zakresie, w jakim biorą w tym udział osoby obecne na sali rozpraw. Brak jest zapewnienia równości broni, co uderza zwłaszcza w prawa oskarżonego. Zabrakło regulacji tego zagadnienia, która mogłaby polegać, na przykład, na obowiązku używania przez przewodniczącego kamery dokumentowej pozwalającej na zaprezentowanie na ekranie monitora komputerowego treści dokumentu albo na obowiązku prowadzenia akt spraw w sposób elektroniczny, co także pozwoliłoby na prezentowania treści dokumentów osobie nieobecnej w sali rozpraw. Ustawodawcy zabrakło także wyobraźni, żeby uregulować tak, wydawałoby się, prozaiczne zagadnienie jak sposób prezentowania osobie łączącej się z salą rozpraw osób w niej obecnych. Z moich doświadczeń wynika, iż obecnie jest to rozwiązywane bardzo różnie, w zależności od technicznych możliwości jakimi dysponuje dany sąd, a nawet konkretna sala rozpraw w danym sądzie. Nie jest to przy tym zagadnienia bagatelne. Może się więc zdarzyć, na przykład, że oskarżony, który uczestniczy w rozprawie pozostając w zakładzie karnym, przez cały czas widzi na ekranie jedynie skład sędziowski. Tak jest bowiem ustawiona kamera. Nie obraca się ona w stronę osoby, która zabiera głos. Brak jest większej ilości kamer, tak, aby oskarżony mógł widzieć wszystkich uczestników rozpraw przez cały czas, jak ma to miejsce, gdy jest obecny w sali rozpraw. Nie widzi tym samym, a jedynie słyszy, osoby przesłuchiwane. Może im zadawać pytania, słyszy odpowiedzi udzielane przez świadków, biegłych czy współoskarżonych, ale nie ma możliwości obserwowania ich pozawerbalnych reakcji. Jest zaś powszechnie wiadomym, że dla oceny wiarygodności zeznań czy wyjaśnień znaczenie ma nie tylko treść depozycji, ale także owe pozawerbalne zachowania. Taki stan negatywnie oddziałuje na szereg zasad procesowych, w tym zasadę bezpośredniości.

Stan ten narusza także zasadę równości broni, różnicuje bowiem zasady udziału w przeprowadzaniu dowodu w zależności od sposobu udziału w rozprawie. Negatywnie wpływa także na zasadę prawdy materialnej, utrudniając jej ustalenie, a także prawo do obrony w znaczeniu materialnym. Ustawodawcy zupełnie zaś umknęła konieczność ustalenia zasad uczestnictwa w rozprawie w drodze wideokonferencji w aspekcie określenia obrazu widzianego przez stronę nieobecną w sali rozpraw. Ustawodawca nie uregulował też kwestii zabierania głosu przez osoby uczestniczące zdalnie w rozprawie.

Obowiązuje oczywiście zasada zabierania głosu za zgodą przewodniczącego rozprawy, który kieruje jej przebiegiem. Jednak zasada ta nie została dostosowana do realiów uczestniczenia w rozprawie w formie wideokonferencji. Systemy przeznaczone do przeprowadzania wideokonferencji są wyposażone w możliwość wyłączenia mikrofonów uczestnikom przez organizatora spotkania. Jest to przy tym użyteczna funkcja, zapewniająca lepszą słyszalność poprzez ograniczenie niepotrzebnych hałasów i nakładania się głosów na siebie. Z punktu jednak widzenia przestrzegania prawa do obrony, użycie tej funkcji może negatywnie oddziaływać na skuteczność egzekwowania tego uprawnienia. Osoba obecna na sali rozpraw może bowiem błyskawicznie zareagować, na przykład, na pytanie zadane przez stronę przeciwną, które jej zdaniem powinno zostać uchylone. Ta reakcja może być na tyle szybka, aby nie dopuścić do udzielenia odpowiedzi przez osobę przesłuchiwaną. Tak samo szybka, a przez to skuteczna reakcja może nie być możliwa w przypadku osoby łączącej się z sądem zdalnie, przy użyciu funkcji wyciszenia mikrofonów. W takim bowiem przypadku osoba ta musi zasygnalizować chęć zabrania głosu, co z kolei doprowadzi do włączenia jej mikrofonu. Czas potrzebny na te czynności (pod warunkiem zresztą szybkiego zauważenia sygnału) może uniemożliwić skuteczne zablokowanie udzielenia odpowiedzi przez osobę przesłuchiwaną na zadane jej pytanie. Zanim bowiem dojdzie do reakcji przewodniczącego osoba ta może przynajmniej rozpocząć udzielanie odpowiedzi, a niekiedy nawet udzielić jej w całości. Nie w każdym przy tym wypadku remedium na taką sytuację stanowi uchylenie pytania przez przewodniczącego. Dla strony przeciwnej istotne może być sama odpowiedź, nawet wówczas, gdy nie zostanie ona zaprotokołowana w związku z uchyleniem pytania. Ponownie, taki stan rodzi zarzuty o naruszenie zasad składających się na rzetelność procesu, takich jak równość broni czy prawo do obrony. Ponownie też zabrakło ustawodawcy

wyobraźni, żeby zająć się kwestią, która jedynie pozornie ma wyłącznie techniczny charakter.

Wskazane powyżej, przykładowe przy tym, zagadnienia mają istotny wpływ na zachowanie zasad procesowych i to tych, które uznaje się za fundament rzetelnego procesu karnego w demokratycznym państwie prawa. W literaturze prawniczej, zwłaszcza anglosaskiej, dominuje krytyczny punkt widzenia w zakresie oceny skutków stosowania wideokonferencji w procesie karnym. Jest to obecnie najbardziej sporne zagadnienie elektronizacji procedury karnej. Podnosi się, na przykład, negatywny wpływ używania wskazanego środka na wyniki decyzji sądów w sprawach o udzieleniu poręczenia majątkowego (kaucji). Po wprowadzeniu w Okręgu Cook w stanie Illinois³⁵ praktyki stosowania wideokonferencji (w miejsce doprowadzania podejrzanego) w trakcie posiedzeń w przedmiocie poręczenia w 1999 r. amerykańscy uczeni ustalili, że nastąpił radykalny wzrost wysokości orzekanych poręczeń³⁶. Na podstawie doświadczeń z okresu obowiązywania stanu epidemii z sądów w Nowym Yorku wskazuje się, że stosowanie wideokonferencji niesie za sobą ryzyko wyrządzenia poważnych szkód, pozbawia sędziów możliwości dostępu do sygnałów niewerbalnych, utrudnia zrozumienie procedur sądowych oraz ogranicza możliwość zachowania poufności w relacjach prawnik – klient³⁷. Opisuje się w literaturze wyniki brytyjskich badań wskazujących na większą podatność oskarżonych, uczestniczących zdalnie, na przyznanie się do winy i otrzymanie kary pozbawienia wolności³⁸. Podkreśla się brak badań dotyczących wpływu zastąpienia osobistej obecności na sali rozpraw obecnością za pomocą konferencji wideo na odbiór osób i podejmowanie decyzji, postrzeganie przez oskarżonych takiej formy udziału, czy nadal uznają procedurę za sprawiedliwą i transparentną oraz

³⁵ W tym stanie pierwsze użycie technologii wideo do przeprowadzenia posiedzenia w przedmiocie poręczenia miało miejsce w 1972 r., zob. S. Diamond, L. Bowman, M. Wong, M. Patton, *Efficiency and Cost: The Impact of Videoconferenced Hearings on Bail Decisions*, „Journal of Criminal Law and Criminology” 2010, nr 3, s. 877.

³⁶ Ibidem, s. 897-898.

³⁷ M. Rempel, M. Morgan, S. Crawford, J. Antoine, *Learning from Crisis. Remote Justice in Criminal Courts*. Center for Court Innovation 2021 r., tekst dostępny na stronie: https://www.innovatingjustice.org/sites/default/files/media/document/2021/COVID_Remote_Justice_Criminal_Courts.Final_.pdf (dostęp 3.08.2023 r.), s. 3 i n.

³⁸ B. Min, *Balancing the Need for Due Process, Fair Trials and Systemic Efficacy: The Benefits and Challenges of Technological Improvements and Greater Efficiencies for the Criminal Justice System*, „Irish Probation Journal” 2022, nr 19, s. 15 i powołana tam literatura.

na postrzeganie wymiaru sprawiedliwości przez ogół społeczeństwa³⁹. Postuluje się wprowadzenie moratorium na rozwój zastosowania wirtualnej sprawiedliwości do czasu przeprowadzenia dalszych badań oraz dokonanie ponownej oceny przydatności wideokonferencji do zapewnienia udziału osób z problemami psychicznymi, upośledzeniem umysłowym, z ograniczoną znajomością języka postępowania oraz dzieci⁴⁰. Podkreśla się zagrożenia płynące z używania wideokonferencji dla praw oskarżonych, w tym prawa do poufnych konsultacji z prawnikiem, prawa do efektywnego udziału w rozprawie oraz prawa do bycia obecnym⁴¹.

W mojej ocenie wszystkie te uwagi i zastrzeżenia, zarówno dotyczące polskich rozwiązań proceduralnych, jak i odnoszące się do zagranicznych regulacji i doświadczeń nie powinny prowadzić do odstąpienia od posługiwania się wideokonferencjami w procedurze karnej. Zresztą część tych badań i zastrzeżeń ma charakter już tylko historyczny. Nie sposób bowiem traktować jako aktualnych wyników amerykańskich badań dotyczących posiedzeń w przedmiocie poręczeń majątkowych jeśli weźmie się pod uwagę, że dotyczyły one spraw przeprowadzonych w latach 1999 – 2009. Od tego okresu nastąpiła radykalna zmiana w technologiach służących do przeprowadzania wideokonferencji. Obecnie zapewniają one nieporównywalnie wyższy standard przekazu obrazu i dźwięku niż było to możliwe w okresie objętym badaniami. Nie mniej podniesione uwagi powinny prowadzić do pogłębionej i tym razem opartej na wynikach badań refleksji polskiego ustawodawcy dotyczącej skutków elektronizacji dokonanej w okresie obowiązywania stanu epidemii COVID-19. Wydaje się bowiem, że podejście Chorwacji do stosowania wideokonferencji, zachowującej większą ostrożność w tym zakresie, jest trafne.

³⁹ L. Bailey Vavonese, E. Ling, R. Joy, S. Kobor, *How Video Changes the Conversation Social Science Research on Communication Over Video and Implications for the Criminal Courtroom*, Center for Court Innovation 2020 r., tekst dostępny na stronie: https://www.innovatingjustice.org/sites/default/files/media/document/2020/Monograph_RemoteJustice_12032020.pdf (dostęp 3.08.2023 r.), s. 15.

⁴⁰ P. Gibbs, *Defendants on video – conveyor belt justice or a revolution in access?*, Transform Justice 2017, tekst dostępny na stronie https://barrowcadbury.org.uk/wp-content/uploads/2017/10/TJ_Disconnected.pdf (dostęp 30.08.2023 r.), s. 34.

⁴¹ *Briefing Paper on the Communication on Digitalisation of Justice in the European Union*, Fair Trials 2021, tekst dostępny na stronie: <https://www.fairtrials.org/app/uploads/2021/11/DIGITALISATION-OF-JUSTICE-IN-THE-EUROPEAN-UNION.pdf> (dostęp 30.08.2023 r.), s. 6-7.

Podsumowanie

Analiza stanu elektroniczacji procedur karnych w Chorwacji i w Polsce oraz działań Unii Europejskiej w tym zakresie jednoznacznie wskazuje na wyjątkowość momentu, w jakim te procesy się znajdują. Pomimo odwołania stanów epidemii temat ten nadal stanowi przedmiot żywego zainteresowania, dyskusji i prac. Ton tej dyskusji, zwłaszcza w odniesieniu do wykorzystywania wideokonferencji, jest z reguły mocno krytyczny⁴² i to pomimo tego, że zakres wykorzystania narzędzi elektronicznych w procedurach karnych jest mniejszy w porównaniu do innych procedur sądowych⁴³. Nie należy lekceważyć głosów krytycznych, ale nie powinno się też nadawać im nadmiernego znaczenia. Godzi się zauważyć, iż samo wykorzystanie, na przykład, wideokonferencji nie zostało zakwestionowane w orzecznictwie ETPC jako naruszające konwencyjny standard rzetelnego procesu⁴⁴. Zamiast więc wstrzymywania prac nad dalszą elektronicznością procedury karnej powinno się obecnie pogłębić, a w przypadku Polski, de facto rozpocząć badania nad wpływem tego procesu na przestrzeganie najważniejszych zasad tej procedury składających się na jej rzetelność. Wydaje się bowiem, iż zmieniająca się za sprawą narzędzi elektronicznych rzeczywistość procesowa powinna stać się podstawą do spojrzenia na nowo na te zasady. Powinna się też stać przyczyną stworzenia nowych gwarancji procesowych, w odpowiedzi na zmiany technologiczne⁴⁵. Zasady takie jak prawo do obrony, kontrydiktoryjność, bezpośredniość, czy równość broni są przecież „żywymi instrumentami”⁴⁶, które muszą być interpretowane z uwzględnieniem obecnej rzeczywistości procesowej. Narzędzia elektroniczne stanowią więc nowe wyzwania⁴⁷, a nie tylko zagrożenia dla funkcjonowania zasad

⁴² K. Łakomy, *Wpływ pandemii COVID-19 na proces karny na przykładzie digitalizacji posiedzeń w przedmiocie zastosowania tymczasowego aresztowania*, [w:] *Prawne i medyczne wyzwania stanu pandemii*, pod red. J. Długoosz-Jóźwiak, E. Paszyńskiej, C. H. Beck, Warszawa 2021, Legalis – wydanie elektroniczne.

⁴³ J. Kosowski, *Kierunki...*, s. 151.

⁴⁴ Zob. wyroki ETPC z 5.10.2006 r. w sprawie Marcello Viola v. Włochy, skarga nr 45106 oraz z 27.11.2007 r. w sprawie Ascituo v. Włochy, skarga nr 35795/02, wyroki dostępne w bazie HUDOC (dostęp 30.08.2023 r.), szerzej zob. P. Gori, A. Pahladsingh, *Fundamental rights under Covid-19: an European perspective on videoconferencing in court*, ERA Forum 2021, nr 21, s. 561-577; C. Kulesza, *Rozprawa...*, s. 207-2012.

⁴⁵ R. Stoykova, *The right to...*, s. 2.

⁴⁶ Zob. wyrok ETPC z 25.04.1978 r. w sprawie Tyrer v. Wielka Brytania, skarga nr 5856/72, wyrok dostępny w bazie HUDOC (dostęp 30.08.2023 r.).

⁴⁷ M. Legg, A. Song, *The Courts, The Remote Hearing and The Pandemic: From Action To Reflection*, „UNSW Law Journal” 2021, nr 44, s. 165.

rzetelnego procesu. Dotychczas, na przykład, nie było potrzeby analizowania zasad równości broni, kontrydiktoryjności czy bezpośredniości pod kątem takich zagadnień jak obraz widziany przez uczestnika rozprawy łączącego się z sądem w sposób zdalny, możliwość zapoznania się przez tego uczestnika z dokumentami okazywanymi osobom przesłuchiwanym na sali rozpraw, czy możliwość zabierania głosu w trakcie wideokonferencji. Nie było też potrzeby badania, na przykład, kwestii zachowania poufności konsultacji oskarżonego i obrońcy w trakcie wideokonferencji z sądem jako aspektu realizacji prawa do obrony. Postulowane badania powinny objąć nie tylko formalno-dogmatyczną analizę przepisów prawa, ale także praktyczną stronę stosowania instrumentów elektronicznych, odbiór tej praktyki przez uczestników postępowań oraz techniczną stronę wykorzystywanych instrumentów. Muszą więc mieć charakter przekrojowy, a uczestnikami tych badań, oprócz prawników, powinni być także eksperci z takich dziedzin jak informatyka, psychologia, psychiatria, pedagogika, socjologia. Wyniki badań powinny prowadzić do, nie tylko sprawnego, ale przede wszystkim rzetelnego wykorzystywania narzędzi elektronicznych w procedurze karnej, tak, aby zapewnienie szybkości i bezpieczeństwa postępowań nie było priorytetem i nie odbywało się kosztem naruszenia podstawowych zasad procesowych. Nie ma co bowiem narzekać na postęp cyfryzacji. Ten proces już nie zwolni i to pomimo pożegnania zagrożenia związanego z wirusem COVID-19. Wręcz przeciwnie, przed nami są nowe wyzwania związane z wykorzystaniem sztucznej inteligencji. Powinniśmy się do tego lepiej przygotować.

Bibliografia

- Access to justice and the COVID-19 pandemic: Compendium of Country Practices*, Law and Justice Foundation 2020, tekst dostępny na stronie: <https://www.oecd.org/governance/global-roundtables-access-to-justice/access-to-justice-compendium-of-country-practices.pdf>
- Bailey Vavonese L., Ling E., Joy R., Kobor S., *How Video Changes the Conversation Social Science Research on Communication Over Video and Implications for the Criminal Courtroom*, Center for Court Innovation 2020 r., tekst dostępny na stronie: https://www.innovatingjustice.org/sites/default/files/media/document/2020/Monograph_RemoteJustice_12032020.pdf
- Bennett Moses L., *Artificial Intelligence in the Courts, Legal Academia and Legal Practice*, „Australian Law Journal” 2017, nr 91.
- Brzezowski Ł., *Udział prokuratora w rozprawie i posiedzeniu zdalnym*, „Prokuratura i Prawo” 2021, nr 3.
- Briefing Papier on the Communication on Digitalisation of Justice in the European Union*, Fair Trials 2021, tekst dostępny na stronie: <https://www.fairtrials.org/app/uploads/2021/11/DIGITALISATION-OF-JUSTICE-IN-THE-EUROPEAN-UNION.pdf>
- Diamond S., Bowman L., Wong M., Patton M., *Efficiency and Cost: The Impact of Videoconferenced Hearings on Bail Decisions*, „Journal of Criminal Law and Criminology” 2010, nr 3.
- Gibbs P., *Defendants on video – conveyor belt justice or a revolution in access?*, Transform Justice 2017, tekst dostępny na stronie: https://barrowcadbury.org.uk/wp-content/uploads/2017/10/TJ_Disconnected.pdf
- Gogić K., *The Impact of Covid-19 on the Digitalisation of Justice in the European Union*, „CIFILE Journal of International Law” 2022, nr 6.
- Gori P., Pahladsingh A., *Fundamental rights under Covid-19: an European perspective on videoconferencing in court*, ERA Forum 2021, nr 21.
- Herceg Pakšić B., *Roads and Crossroads of Croatian Criminal Law during the COVID-19 Pandemic Times*, [w:] *Prawo karne i postępowanie karne w dobie epidemii COVID-19. Doświadczenia polskie i wybranych państw europejskich*, pod red. S. Kowalskiego, M. Małolepszego, C. H. Beck, Warszawa 2022, Legalis – wydanie elektroniczne.
- Jagiello D., *Prawo karne w Polsce a pandemia*, [w:] *Pandemia Covid-19 a prawa i wolności obywatela*, pod red. T. Gardockiej, D. Jagiełły, C. H. Beck, Warszawa 2020, Legalis – wydanie elektroniczne.
- Kosowski J., *Rozprawa „odmiejscowiona”*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 1.
- Kosowski J., *Kierunki skutecznej elektroniczacji procesu karnego*, „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytet Lubelskiego” 2022, t. XVII.

- Kulesza C., *Rozprawa zdalna oraz zdalne posiedzenie aresztowe w świetle konwencyjnego standardu praw oskarżonego*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2021, nr 3.
- Lach A., *Rzetelne postępowanie dowodowe w świetle orzecznictwa strasburskiego*, Warszawa 2018.
- Lach A., *Udział oskarżonego w czynnościach procesowych w drodze videokonferencji*, „Prokuratura i Prawo” 2009, nr 9.
- Langford M., Hjør M., Deichman-Sørensen M., Kvalø Ø., Stautland A., Westbye H., *Improving E-Justice in Croatia. Technological Possibilities and Socio-Legal Constraints*, 2022, tekst dostępny na stronie: <https://www.domstol.no/contentassets/4c872251cc-554cffb915fa09a0162cef/langford-improving-ejustice-croatia-final-report-2022.pdf>
- Legg M., Song A., *The Courts, The Remote Hearing and The Pandemic: From Action To Reflection*, „UNSW Law Journal” 2021, nr 44.
- Łakomy K., *Wpływ pandemii COVID-19 na proces karny na przykładzie digitalizacji posiedzeń w przedmiocie zastosowania tymczasowego aresztowania*, [w:] *Prawne i medyczne wyzwania stanu pandemii*, pod red. J. Długosz-Jóźwiak, E. Paszyńskiej, C. H. Beck, Warszawa 2021, Legalis – wydanie elektroniczne.
- Min B., *Balancing the Need for Due Process, Fair Trials and Systemic Efficacy: The Benefits and Challenges of Technological Improvements and Greater Efficiencies for the Criminal Justice System*, „Irish Probation Journal” 2022, nr 19.
- Morgała D., *Rozprawa odmiejszczona jako środek walki z chuligaństwem stadionowym?*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2012, z. 3.
- Rempel M., Morgan M., Crawford S., Antoine J., *Learning from Crisis. Remote Justice in Criminal Courts*. Center for Court Innovation 2021 r., tekst dostępny na stronie https://www.innovatingjustice.org/sites/default/files/media/document/2021/COVID_Remote_Justice_Criminal_Courts.Final_.pdf
- Sanders A., *Video-Hearings in Europe Before, During and After the COVID-19 Pandemic*, „International Journal for Court Administration” 2020, nr 2.
- Skrčić D., *Electronic Evidence and the Croatian Criminal Procedure Act*, „Digital Evidence and Electronic Signature Law Review” 2013, nr 10.
- Stoykova R., *The right to a fair trial as a conceptual framework for digital evidence rules in criminal investigations*, „Computer Law & Security Law” 2023, nr 49.
- Susskind R., *Sądy internetowe i przyszłość wymiaru sprawiedliwości*, Warszawa 2021.
- Świecki D., *Udział stron i ich przedstawicieli procesowych w rozprawie głównej przeprowadzonej w formie zdalne*, [w:] *Prawo karne i postępowanie karne w dobie epidemii COVID-19. Doświadczenia polskie i wybranych państw europejskich*, pod red. S. Kowalskiego, M. Małolepszego, C. H. Beck, Warszawa 2022, Legalis – wydanie elektroniczne.
- Wąsek-Wiaderek M., *Standard ochrony praw oskarżonego w świetle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, [w:] *Strony i inni uczestnicy procesu karnego*, pod

red. C. Kuleszy, t. VI, [w:] *System prawa karnego procesowego*, pod red. P. Hofmańskiego, Warszawa 2016.

Wiliński P., *Pojęcie rzetelnego procesu karnego*, [w:] *Rzetelny proces karny w orzecznictwie sądów polskich i międzynarodowych*, pod red. P. Wilińskiego, Warszawa 2009.